

« zurück blättern vor »

ŁAŃCUCH subst. m., ab 1389; auch *ancuch*, *lejcuch*, *lencuch*, *łancuch*, *łącuch*. 1) ‘Kette, meist aus Metall’ – ‘szereg połączonych ze sobą, przeważnie metalowych ogniw’: 1389 MMAe XV 34, STP *Vectores domine regine obligauerunt kathenas ferreas dictas lanczuchy*. o 1497 ZapWarsz nr 1779a, STP *Jakoszmy byly przy thym lythkupyte..., ysch Marczyzn kupyl lanczuch v Gyana*. o 1534 FaIZioł IV 40d, SPXVI *Gdy go [lisa ziemnego] włowią wędą tedy iestli nie może vgrisć wędę / tedy szuka slabego kończa, powroza albo łańczucha / á thako gi vgrizie y vchodzi smierci*. o 1560 RejWiz 46, SPXVI *Studnią nadobnym kftaltem z mármoru spráwiono / Láńcuchy wodę ciągnąc pięknie przypráwiono*. o 1592 LatHar +8v, SPXVI *y nie raz twoię myśl rospuszczoną y rozerwáną / iáko pía ná táńcuchu / krotko wiązác / sługo Boży / musířz*. o 1632 Cn.Ad. 984, L *Psa zbiegłego z łańcuchem, łacno poymac*. o 1791–1792 Gaz.Nar.1 101, L *Łańcuch staie się silnym, gdy ogniwa iego ściśle złączone*. o (†1856) 1858 Koźm.Pam.I 42, DOR *Przy obydwóch bramach, krakowskiej i lwowskiej, były mosty zwodzone na łańcuchach*. o (1921) (o.J.) Perz.Cud. 3, DOR *Warczały przeciągle ciężkie łańcuchy wind*. o (1934) 1947 Cent.Wyspa 85, DOR *Wkrótce statek zadzwieczętał łańcuchami kotwicy i powoli począł roztopiac się w żółtej zasłonie mgły*. o (1935) 1947 Zar.Wędr. 287, DOR *Oba spuszczone z łańcucha brytany harcowały wzduż alei*. o 1950 Wierzb.Astr. 50, DOR *W r. 1633 Anglik R. Norwood wymierzył odległość między Londynem a Yorkiem przy pomocy łańcucha mierniczego i busoli*. – (SŁA), STP, SPXVI, MĄCZ, CN, TR, L, SWIL, SW, LSP, DOR. 2) ‘Fessel’ – ‘kajdany, okowy’: 1410 Pozn nr 675, STP *Jaco Benak ne bil Maagdalani... ani geg usadzał w lanczuch*. o 1437 Pyzdr nr 1114, STP *Yeszem ya nye kaszał dacz pyanczinacze ran Simonowy z Yeszor anym go kaszał bicz, any w lenczuch sadzac, any klodowacz*. o Ende 15.Jh. SKJ I 145, STP *Jesusz staroszcze vydan lanczvchem szw<ią>zany*. o 1535 MiechGlab 30, SPXVI *ten też Pafseta Carza Tureczkiego na pirwey poraził, á ięthego związał złotym łanczuchem wřakozgo potim pufcił*. o 1563 OrzRozm LV, SPXVI *ábowiem to co v innych ludzi řzkodá / táńcuch / kłodá / śmierć / to v nas Polakow cześć wfzytko waży / y dáleko więcey nád to wfzytko / á tho w nas wiárá spráwuię*. o 1590 GrabowSet Q4, SPXVI *COro Syońřka / zrzuc łańcuchy z řzyje / Niech dána wolność / w więzieniu nie żyie*. o 1592 LatHar 675, SPXVI *wolnym [cię] vczynił: dwa łańcuchy / boiáźni y miłości řwieckiey / ktorymiř / iáko on Piotr / od piekielnego Herodá był obciążony / pokrufzywfzy*. o (1607) 1608 Groch.W. 98, L *Święto niewolnych łańcuchów Piotra świętego*. o 1623 Birk.Kaz.Ob. K 4, L *Obaczysz ich w łańcuchach, iako brańce*. o 1638 Otw.Ow. 133, L *Dobrowolnie się drzwi więzienia*

otworzyły, i łańcuchy co na rękach były, dobrowolnie opadły. o 1726 Jabł. Tel. 47, L *Jak psa z łańcucha spuścił.* o (1731) 1767 Jabł.Ez.C., L *W łańcuch kogo wsadzić.* o (†1812) 1952 Koł.Wyb. 108, DOR *Niech to każdy na ścisłą weźmie uwagę, co woli, czy złote niewoli łańcuchy, czy mierną swobodę.* o (†1812) 1953 Tremb.Polit. 158, DOR *Dobra powszechnego tchnąc jedynie duchem, jednomyślniej przyjaźni wiążcie się łańcuchem.* o 1830 Do Matki 29, SJAM *Wcześniej mu ręce okręcaj łańcuchem.* o (†1912) 1948–1952 Prus Wiecz. 191, DOR *Zakuci w łańcuchy o głodzie i chłodzie pracowali nad budową zamku.* – (SŁA), STP, SPXVI, MĄCZ, CN, TR, L, SWIL, SW, LSP, DOR. **3**) ‘Kette (als Schmuck) aus Gold oder Silber; Christbaumschmuck in Form einer Kette aus Papier’ – ‘złota lub srebrna ozdoba, zwykle na szyję składająca się z połączonych ze sobą ogniw; ozdoba na choinkę składająca się z połączonych ze sobą papierowych ogniw’: (1435) 1920 KsMaz III nr 873, STP *Nicolaus fugit... cum quindecim grossis et catena al. leyczuch (pro lenczuch?).* o 1500–1547 LibLeg 11/157, SPXVI *thegofch czafchw na thowarziŃchw moyem Iwanje wzyely schablye ze fzrebrem pofloczyfthą lanczuch frebrni pofloczyfthi.* o 1563 BibRadz Cant 1/9, SPXVI *Piękne są policzki twoje z swemi klenoty / á szyjá twa w łańcuchoch.* o 1583 KochJez A3, SPXVI *dáry dawat: temu Szátę złotogłową: temu łańcuch złoty: Czáfżę drugiemu / mistrzów dawnieyfzych roboty.* o 1600 ZbylPrzyg B4, SPXVI *Potym áncuch z kleynotem zaś do tego wdzieiesz / Iáki która mieć może stan swoy obráchuiesz.* o 1632 RewSkarb 124, SP17 *Łancuch albo Pas iako sznur z ciągnionego złota.* o 1769–1777 Zab.14 Rzew. 277, L *Jeśliś ubogi w szlachetne przymioty, Próżno na szyi nosisz łańcuch złoty.* o 1780–1786 Nar.Hist.2 155, L *Za Bolesława Chrobego nosili sami rycerze in signum militiae łańcuchy, ani wolno było ich nosić innym, bądź szlachcie, bądź hrabiom, którzy w liczbie rycerstwa nie byli poczytani.* o (1847–1848) 1877 Rzew.H.Zamek 178, DOR *Nie szcędząc mu należytych pochwał za męstwo przez niego okazane, wwieńczył go włożeniem mu na szyję łańcucha szczerozłotego, trzy funty wążącego.* o (1905) 1922 Zap.G.Modl. 72, DOR *Na komodzie mała choinka, ubrana w kolorowe łańcuchy i tanie cukierki.* o (1938) 1949 Bogusz.Aniel. 90, DOR *Na Każdą choinkę kleiliśmy te łańcuchy (...) najpierw kółko jednego koloru, jak najwięcej kótek, cały stół kótek, a dopiero potem łączyłam te kółka innym kolorem.* o 1956 Karski Poezje 86, DOR *Przez chwilę, niby na jawie, widzę rzeczywiście: drzewko, papierowe łańcuchy, płomyki świec, orzechy pozlacane.* – (SŁA), SPXVI, MĄCZ, CN, TR, L, SW, LSP, DOR. **4**) ‘ununterbrochene Reihe, Streifen’ – ‘nieprzerwany ciąg, szereg, pasmo’: 1597 SkarKazSej 672b, SPXVI *Są drugie łańcuchy do spoienia pokoju y zgody wáfzey / z ftrony miłey oyczyzny / y korony tey mátki náfzey: ktoremi nas spina y wiąże.* o (1768) 1794 Wyrw.

G. 12, L *Łańcuch gór, są to góry niby pasmem z sobą związane.* ◦ 1765–1784 Mon.65 264, L *Słowność w traktowaniu interesów, ludzkość w obcowaniu, są to ogniwa, z których składa się łańcuch porządnego współzwiązania między ludźmi.* ◦ 1787 Mik.Tur. 30, L *Człowiek jest pierwszym ogniwem łańcucha, którego natura upełnia z stworzeń.* ◦ 1820 Oda 52-3, SJAM *Hej! ramie do ramienia! spólnemi łańcuchy, / Opaszmy ziemskie kolisko!* ◦ (†1841) 1862 Niemc.Bitwa 54, DOR *Za wsią wznosiły się dwa łańcuchy wzgórków, przedzielonych głębokim wąwozem.* ◦ (1846–1849) 1949 Słow.Król 35, DOR *Z wież patrzyłem na ten łańcuch długi idących na śmierć z świecami, w okowach.* ◦ (1898) 1948 Żer.Prom. 124, DOR *Prosty wypadek jak ostra piła przeciął jednolity łańcuch jego dawnych myśli, z trudem, w ciągu długich lat samotności ogniwo po ogniwie wykuty.* ◦ 1911 Strug Ojc. 41, DOR *Ostrożnie wynurzał się z zarośli łańcuch piechoty.* ◦ 1911 Jordan Pam.I 186, DOR *Gęstym szpalerem, tworzącym łańcuch nieprzerwany, rozstawiła się młodzież akademicka.* ◦ 1938 Wierchy s.72, DOR *Każdemu, kto kiedykolwiek stanął w pogodny dzień na głównym grzbiecie Tatr, utkwi w pamięci zupełna odrębność krajobrazu po obu stronach łańcucha górskiego.* ◦ 1950 Radlicz Georg.VIII 125, DOR *Na wybrzeżu niemieckim morze zajęło znaczne obszary łądu i dawne jego granice wyznacza łańcuch Wysp Fryzyjskich.* ◦ 1952 Żukr.Dni 222, DOR *łabory długim łańcuchem walczyły poprzez obejście do lasu.* – (SŁA), SPXVI, L, SWIL (fig.), SW (przen.), LSP (przen.), DOR. **5** ‘Molekülkette einer chemischen Verbindung’ – ‘kolejno połączone ze sobą atomy w związkach chemicznych’: [hapax] (†1945) 1950 Neym.Paliwa 3, DOR *Może się zdarzyć, że jeden atom węgla połączy się z trzema lub nawet czterema atomami węgla, skutkiem czego tworzą się łańcuchy węgla nie proste lecz rozgałęzione.* – SW (chem.), DOR (chem.). ◊ **Var:** *ancuch* subst. m., [hapax] 1600 ZbylPrzyg B4, A4, SPXVI – nur SPXVI; *lejcuch* subst. m., [hapax] (1435) 1920 KsMaz III nr 873, STP – STP, SW (gw.); *lencuch* subst. m., 1437 Pyzdr nr 1114, STP ◦ [LBel.] 1546 LibMal 110, SPXVI – STP, SW (gw.); *łancuch* subst. m., 1535 MiechGlab, SPXVI ◦ [LBel.] 1594 SarnStat, SPXVI – SPXVI, CN, TR, SW (stp.); *łańcuch* subst. m., 1534 FalZioł IV 40d, SPXVI – (SŁA), STP, SPXVI, TR, L, SWIL, SW, LSP, DOR; *łańcuch* subst. m., 1465 AGZ XVI 31, STP – nur STP. ◊ **Etym:** mhd. *lannezuc* subst. m., ‘lanne = Kette + zuc = Vorrichtung zum Ziehen; gezogene Linie’, LEX. ◊ **Der:** *łańcuszek* subst. m., 1522 OpecŻyw 126v, SPXVI, zuerst geb. L, nur für Inh. 1, 3, 4; *łańcużny* adj., (nach 1557) 1937 UstWojsk 311, SPXVI, nur für Inh. 1, 3; *łańcuchowy* adj., [hapax] 1562 WyprKr 24, SPXVI *Paszii złote bez Kamienia PAszow zlotich lanczuchowich.* Zuerst geb. CN, nur für Inh. 1; *łańcuszny* adj., 1569 BielSpr 6, SPXVI, zuerst geb. TR, nur für Inh. 3. ❖ Inhalt 2 und 3 sind wohl polnische Eigenentwicklungen, zum Teil nach dem

Modell von lat. *catena* oder *vincula*. Inhalt 4 ist z. T. eine Lehnübersetzung nach frz. *chaîne* oder dt. *Kette*. Inhalt 5 ist ebenfalls eine Lehnübersetzung (nach engl. *chain*, frz. *chaîne* oder dt. *Kette*). Das Altschechische hat *lancúch* ‘Kette’, belegt seit 1509 (GEBAUER); die Übereinstimmung mit dem Polnischen ist auffallend, aber der Zeitunterschied ist zu groß, um für das Tschechische ein Entlehnungsdatum im 14. Jh. annehmen zu können. Ein polnisches Lehnwort im Tschechischen um 1509 oder früher ist wohl ausgeschlossen. Dies spricht für das gleiche mittelhochdeutsche Vorbild **lannzug* (so von BRÜCKNER SE und MACHEK ES postuliert), das mit einem stimmlosen [-x] (oder ähnlich) im Auslaut ausgesprochen wurde.

« zurück blättern vor »